

Németh János nyomdászattörténete (1818)

Irodalomtörténetírásunk, valamint a magyar nemzeti bibliográfia örvendetes előrehaladásának fényében egyre szembetűnőbbé válik a magyar nyomdászattörténet elmaradottsága: néhány monográfián és részkérdéseket érintő publikáción kívül a magyar nyomdászattörténet egészének korszerű összefoglalását, rendszerezését, de sok fontos kérdés monografikus feldolgozását is sajnálattal nélkülözzük.

Ilyen körülmények között nagy pazarlás, ha még a meglévőt is parlagon hagyjuk: ha tovább kívánunk lépni — ami sürgető kötelességünk —, akkor számba kell vennünk azt a hagyományt, amivel rendelkezünk: hogy valóban rendelkezessünk vele.

E megfontolásból vizsgáltuk meg Németh Jánosnak, a szombathelyi Királyi Líceum történelemtanárának, papnak és hitoktatónak 1818-ban *Memoria Typographiarum inelyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsilvaniae* címmel megjelent latin nyelvű nyomdászattörténetét¹, amely már tizenegy íven közreadott, sok adatot tartalmazó terjedelmével is meghaladta a korábbi, általában igen sovány tartalmú publikációkat.

Németh János munkájával a magyar nyomdászattörténet egyik olyan korai kísérletét szeretnénk bemutatni, amely eddig meglehetősen homályban maradt. Hamar elfeledték és alig-alig használták: az utókor úgyszólván nem tud róla, s ami még rosszabb, meg nem érdemelt vádak is érték.

¹ *Memoria Typographiarum inelyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsilvaniae* quam in systema redigit Joannes Németh . . . Pesthini, Typis et sumptibus Joannis Thomae Trattner. 1818. 176 lap. A műből vett magyar nyelvű idézeteinket Kulcsár Péter fordításában közöljük.

Németh János Vas megyében, Hegyfalun született 1778. december 7-én. Római katólikus papi pályára lépett, 1802-ben szentelték fel. 1803-ban a szombathelyi Királyi Líceum történelemtanára lett és bölcsészettudományi doktorátust szerzett. 1808-tól hittant is tanított és a liceumban hitszónok (exhortator) volt. 1817-től plébános a Vas megyei Rábagyarmaton, 1827-ben az órségi kerület esperese, 1834-ben kanonok. 1836-ban Vas megye táblabírája, a szentszék ülnöke. 1843-ban ráckevei apátnak, 1847-ben órkanonoknak léptetik elő. 1847-ben a káptalan követe az országgyűlésen. Meghalt 1848. április 12-én. Kiadványunkban érintett nyomdászattörténeti munkáin kívül a *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent néhány publikációja művelődéstörténeti érdeklődéséről tanúskodik. Életéről és működéséről I. még GÉFIN Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története I—II*. Szombathely, 1929. és III. u.ott, 1935. c. művet. E tárgyban adott szíves felvilágosításáért köszönettel tartozunk Takács Gyula szombathelyi püspöki titkárnak. Irodalomtörténetírásunk egyébként alig mond valamit Németh Jánosról. Szinnyi a *Magyar írók élete és munkái* IX. kötetében röviden megemlékezik róla, de tévesen tulajdonít neki egy, a *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évi IX. kötetében megjelent cikket. Ezt *Jóbarátaink vagy ellenségeink* lehetnek nagyobb hasznunkra címmel ugyanis névrokona, Németh János (1803—1868), szintén Vas megyei pap, később gércei plébános írta.

Mi készítette a szerzőt 1817—1818-ban, hogy e vállalkozásba fogjon? Amint az olvasóhoz intézett ajánlásában írja, Magyarország történetének oktatása során az irodalomtörténetben találta a legtöbb hiányt, ezért sorra feljegyezte és katalógusba foglalta azokat az adatokat, amelyeket munkája során feltárt. Belátta azonban, hogy a magyar irodalomtörténet egészét csak sok ember összefogásával lehetne megteremteni, s e nagy munkában való előrehaladásra egyéb elfoglaltsága mellett nincsen érkezése. Ezért „az irodalomtörténet többi ágát egyelőre csírájában hagyva”, azt a részt foglalta össze, „mely eddig a leg-elhanyagoltabb volt”, vagyis a nyomdászat történetét.

A gondolat időszerűsége a magyar nyelv és az irodalom, a sajtó- és a könyvkiadás, a könyvtárügy, általában a nemzeti kultúra fellendülésének korszakában nem szorul indoklásra. Németh azonban nemcsak az idők szavára hallgatott: elhatározása mögött szakmai és személyes indítékok nyomaira is lehet következtetni.

Az előző évtizedekben néhány kísérlet történt a magyarországi nyomdák számbavételére. A *Merkur von Ungarn* 1786-ban közzétette a Magyarországon, Horvát-Szlavonországban és Erdélyben működő nyomdák betűrendes névjegyzékét², Schedius Lajos *Zeitschrift von und für Ungern* c. lapjában az ország új nyomdájáról számoltak be 1804-ben.³ Amikor Trattner János Tamás 1817-ben megindítja a *Tudományos Gyűjteményt*, s annak első évfolyamában közreadja az országban működő 37 nyomda adatait,⁴ kinyilvánítja szándékát, hogy időnként tudósítani kíván a nyomdák „állapotjáról”. S bár közléseit „a nemzetnek a tudományban való előmenetele” ügyéhez kapcsolja, kitűnnek cikkéből a fejlődésnek induló nyomdaipar szakmai és céhbeli érdekei is. Egyfelől kifogásolja, hogy a hatóságok egyes nyomdákat és egyes könyveket „kirekesztő engedelmek” (privilegiumok) révén méltatlan előnyhöz és busás haszonhoz juttatnak. Másfelől, noha óvatosabb fogalmazásban, gátat szeretne vetni új nyomdák alapításának, mondván, jobb lenne azokat csak a literatura fejlődésének arányában szaporítani, mert ha szegény a nyomdász, a tudós szerzőt sem tudja megfizetni.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi VIII. kötetében jelenik meg Németh János cikke: *Az első könyvnyomtató-műhelyről Magyarországon a mohácsi veszedelem után*.⁵ A tanulmány a sárvárijszigeti nyomdáról szól Sylvester János, Abádi Benedek és Manlius János idejében. Ezt követi Németh cikke a XI. kötetben: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a helyek ahol, és az idő, ameddig nyomtattak*.⁶ Az utóbbi lényegében azonos az 1817-ben befejezett, de a következő évben kiadott könyvének VI. fejezetében megjelent összefoglalással.⁷

Németh tanulmányai mintegy történeti alapját adják Trattner cikkének, aki a folyóirat XII. kötetében a magyar nyomdászat korabeli keresztmetszetét

² *Alphabetisches Verzeichniss der jetzt in Ungarn, Kroazien, Slavonien und Siebenbürgen bestehenden Buchdruckereyen.* (23 városból 32 nyomda adatai.) *Merkur von Ungarn*, szerk. Kovachich Márton György. Pest, 1786. 2. füzet, pp.219—222.

³ *Neue Buchdruckereyen in Ungern.* *Zeitschrift von und für Ungern*, szerk. Schedius Lajos. 1804. VI. kötet, I. füzet, pp. 66—67.

⁴ Trattner János Tamás: *Magyarországi könyvnyomtató műhelyek' 1817-dikbeli állapotjuk.* *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. XII. kötet, pp.78—86.

⁵ pp. 53—73.

⁶ pp. 76—85.

⁷ p. 117.

mutatja be. Talán nem könnyelműség, ha a három tanulmány illetően megjelenésében szerkesztői szándékot vélünk felfedezni.

Nem lehet tudni, Trattner figyelt-e fel Németh nyomdászattörténeti búvárkodására, vagy a szerző ajánlkozott-e a kiadónak, bizonyos azonban, hogy Trattner támogatására érdemesnek tartotta Németh munkásságát. Erre mutat, hogy a maga költségén adta ki a nyomdászattörténetet, olyan időben, amikor a nemzet kiváló íróinak és tudósainak egy része is maga vállalta kiadványainak költségét, Trattner szavaival szólva, a nyomtatást „váltó”-munkába adta a nyomdának.

A két férfiú meleg kapcsolatára vall Németh vélekedése Trattner felől. Amíg a magyar nyomdászattörténet eseményei és személyei iránt semmiféle érzelmet nem árul el, Pest nyomdászatának tárgyalása során Trattnert kitüntetett figyelemben és megbecsülésben részesíti:

„Napjainkban a nemes férfiú, Trattner János Tamás több sajtóval felszerelt nyomdai nagyüzemét elsősorban olyan munkák nyomtatására szentelte, amelyek a magyar nyelv és a hazai tudományosság ápolását és terjesztését segítik elő. Imádkozunk, hogy a hatalmas jóisten szerencsés sikerrel koronázza szándékát s mindenki hasonló törekvéseit!”

Németh János idejében a magyar nyomdászattörténet mindössze néhány szerény kezdeményezésre tekinthetett vissza. Az első kísérletnek általában Bod Péter 1767. évi *Erdélyi Féniksét* tekintik, ahol a tudós szerző voltaképpen Pápai Páriz Ferenc professzornak Tótfalusi Kis Miklós emlékére a könyvnyomtatás feltalálásáról és folytatásáról írott verseit látta el bőséges és sok értékes emléket megőrző jegyzettel.⁸ Most két éve, hogy közreadtuk a *Bod Péter és a magyar nyomdászat* c. kis munkánkat,⁹ mely annak bizonyítására szolgált, hogy Bod Péter nemcsak az Erdélyi Féniksben, hanem számos egyéb művében a magyar nyomdászattörténet figyelemreméltó adatainak egész sorát őrizte meg. Mindez együtt is azonban nyomdászattörténeti rendszerezésnek, összefoglaló műnek kevés, legfeljebb tiszteletreméltó és megőrzésre méltó emlékek tekinthető.

Rendszerezett rövid összefoglalást ad a magyarországi nyomdahelyekről Wallaszky Pál, az első rendszeres magyar irodalomtörténet írója. *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*¹⁰ c. műve 1785-ben jelent meg, majd 1808-ban második bővített kiadásban.

„Az első magyar nyomdatörténet” elnevezést így egy 1788. évi keltezésű kézirat érdemelte ki, ahogyan erről V. Kovács Sándor megemlékezett a *Magyar Könyvszemle* 1973. évfolyamában.¹¹ A kézirat, melyet az esztergomi Bibliothecában őriznek, Miller Jakab Ferdinándnak a nagyváradi akadémia történeti tanszékén tartott előadásait tartalmazza *Exercitatio academica de primis lineamentis artis typographicae apud Hungaros* címmel.

Ezek voltak azok a szerény előzmények, amelyek után Németh a nyomda-

⁸ F. Tsernátoni Bod Péter: *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós avagy Profes. Pápai P. Ferentznek a könyvnyomtatás mesterségének találásáról és folytatásáról, a Tótfalusi Kis Miklós emlékezetére írott versei*. [Enyed], 1767.

⁹ *Bod Péter és a magyar nyomdászat*. Hasonmások munkáiból. HAIMAN György bevezető tanulmányával. Budapest, 1975.

¹⁰ WALLASZKY PÁL: *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Pozsony és Lipcse, 1785. Új, javított és bővített kiadás: Buda, 1808.

¹¹ V. KOVÁCS SÁNDOR: *Az első magyar nyomdatörténet ismeretlen kézírata*. Magyar Könyvszemle, 1973, pp. 332—348.

történet megírására szánta magát, hozzátéve, hogy elődei közül Millernek más, nyomtatásban megjelent munkáját említi¹² — előadásairól és kéziratáról azonban sehol sem szól, tehát az utóbbiakat nem is ismerhette.

A könyvtárügy és bibliográfia területén már Németh idején sem voltak olyan kezdetleges állapotok, mint a nyomdásztörténetben. Ne menjünk vissza most a kezdetekig, ahová Németh János sem nyúlt vissza, de tekintsük át azokat a szerzőket és műveket, akikre-amelyekre ő is támaszkodott.

E korban még elevenen élt Bod Péternek, a *Magyar Athenás*, az első magyar írói lexikon szerzőjének máig ható tekintélye. 1767-ben kiadott műve mintegy 500 magyar író adatát jegyezte fel személyes tapasztalatai alapján, tehát olyan hiteles módszerrel, ami új jelenség volt a magyar tudomány életében.¹³

Tíz évre rá Horányi Elek már nagyszabású 3 kötetes műben 1145 író életrajzát publikálta. A *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* 1775—1777-ben látott napvilágot.¹⁴

Igen sok irodalomtörténeti, könyvtörténeti adat gyűlt össze Weszprémi Istvánnak eredetileg orvostörténetnek indult nagy művében, melynek négy kötete 1774—1787 között jelent meg.¹⁵

Sándor Istvánt tekintik első igazi bibliográfusunknak, aki már a *Sokféle*¹⁶ című sorozatának III. kötetében 105, a 16. században megjelent magyar könyv címét közölte, majd 1803-ban kiadta *Magyar Könyvesházát*.¹⁷ Első nemzeti bibliográfiánk a könyvek címét időrendben és a nyomtatás helye szerint csoportosítja, s a 16. századból 198, a 17.-ből 778, a 18.-ból 2645 könyv címét írja le.

Ez időben látnak napvilágot a legkiválóbb gyűjtők könyvtárainak katalógusai. Nemzeti könyvtárunk alapítója, Széchényi Ferenc kiadja könyvtárának katalógusát, több kötetben 1799 és 1807 között.¹⁸ Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi Téka alapítója maga szerkeszti könyvtárának katalógusát, mely négy kötetben 1796 és 1819 között jelenik meg.¹⁹ Cornides Dániel *Bibliotheca Hungaricáját* 1792-ben Pesten adták ki.²⁰

Csak a legfontosabbakat soroltuk fel a forrásokból, amelyekre Németh János művének összeállításakor támaszkodhatott. Amint láthatjuk: bőséges bibliográfiai anyag mellett kevés a nyomdásztörténeti forrás. A nyomdásztörténetnek azonban — másokkal együtt — legfontosabb forrása maga a nyomdai

¹² MILLER Jakab Ferdinánd: *Fragmenta veteris typographiae Magno-Varadiensis*, Pest, 1803.

— —: *Über die erste Buchdruckerey in Ungarn*. Zeitschrift von und für Ungern, 1803, III. kötet, 5. füzet, pp. 305—315.

¹³ F. TS. BOD Péter: *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek, nevezetesebben akik valami, világ eleibe bocsátott írárok által esmértesekké lettek, s jó emlékezeteket fennhagyták, históriájok* . . . 1766 [valójában Szeben, 1767].

¹⁴ Bécs és Pozsony.

¹⁵ WESZPRÉMI István: *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* I—IV. Lipcse és Bécs, 1774—1787.

¹⁶ SÁNDOR István: *Sokféle*. I—VIII. Győr, 1791—1801, IX—XII. Bécs, 1808.

¹⁷ — —: *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök*. Győr, 1803.

¹⁸ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*. Pars 1—2. et Index. Suppl. I. et Index. Suppl. II. et Index. Sopron—Pest—Pozsony, 1799—1807.

¹⁹ *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Teleki de Szék*. I—II. Bécs, 1796, 1800. III. uott, 1811, IV. uott, 1819.

²⁰ *Cornides Danielis bibliotheca hungarica, sive Catalogus scriptorum de rebus omnibus veneris Hungariae* . . . [Kiad. Kopp Károly] Pest, 1792.

termék, s így Némethnek a nyomtatványok bibliográfiai leírásai adták a kézenfekvő és legbiztosabb alapot munkájához.

Ajánlásából kitűnik az a törekvés, hogy a számára hozzáférhető műveket saját maga tanulmányozza, vagy ha erre nincs módja, hiteles katalógusok leírásait vegye igénybe. Így jött létre bibliográfiája, mint a nyomdák számbavételének eszköze. Hogy nem lehettek bibliográfusi szándékai, vagy legalábbis az, hogy nem ez volt nála az elsődleges, az kitűnik abból is, hogy a 16. századból leírt könyveinek száma a felét sem teszi ki a Sándor-féle *Könyvesházban* található címeknek, a 17. századi anyaga pedig az egyharmadát sem; a 18. századból Sándor gyűjtése már ezrekre rúg, Némethnél alig éri el a 200-at.

Leírásai általában a teljes címlapszöveg visszaadására törekedtek, rendszert megadják a formátumot, a könyv terjedelmét azonban csak esetenként közlik. Sok olyan annotációt ad, amely a nyomtatás történetére vagy nyomdászattörténeti adatokra utal. Így tudósít Batthyányi Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* c. művében talált megjegyzéséről, amely a nyomdának Kolozsvárról Gyulafehérvárra való telepítését örökítette meg 1787-ben.²¹ Az 1591-es kolozsvári *Magyar arithmetacánál* idézi a nyomdász utószavát, aki mentegetőzik magyar nyelvtudásának hiánya miatt (aki azonban nem biztos, hogy ifjabb Heltai Gáspár, mint ahogyan Németh gondolja).²² Bornemisza Péter 1584. évi *Prédikációinak* ajánlásából a szerző életrajzi adatait emeli ki.²³ Sylvester *Grammatikájának* címlapjáról idézi a nyomdászat dicséretéről szóló hatsoros verset.²⁴ Pázmány *Feleletének* leírásában közli a szerző könyvtörténeti érdekességű megjegyzéseit a sajtóhibákról és a latin nyelv használatáról²⁵ — hogy néhány nyomdászattörténeti szándékú bibliográfiai feljegyzéséről példákat adjunk.

Nem tekintjük feladatunknak Németh könyvének a bibliográfia szemszögéből való méltatását, mégis kézenfekvő, hogy munkáját legalább az őt közvetlenül megelőző magyar könyvészeti kézikönyvvel, Sándor István *Magyar könyvesházával* egybevegyük. Ezt sem módszeresen és a teljesség igényével tesszük, csupán néhány fontos műnek a két kiadványban való szereplését hasonlítottuk össze.

Sylvester János újszigei *Grammatikájának* Sándor két sort szentel. Németh pontos leírást, évszámot, helynevet, terjedelmet és versidézetet közöl. Sylvester *Újtestamentumának*²⁶ Sándornál három sor jutott, Németh a részletes címléírásán kívül bőséges idézeteket közöl az ajánlásokból. Az 1550. évi kolozsvári *Ritust*²⁷ Németh felvette, Sándornál hiányzik. A Heltai-féle 1575. évi *Krónika*²⁸ Némethnél részletes leírással 10 sorban, de évszám nélkül, Sándornál két sorban évszámmal szerepel. A *Vizsolyi biblia*²⁹ Sándornál egy sort érdemelt ki, egy

²¹ BATHYÁNYI Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* . . . I. Gyulafehérvár, 1785. (II—III. Kolozsvár, 1827, később jelent meg.)

²² RMK I. 244, v. ö. RMNy 665.

²³ BORNEMISZA Péter: *Predikatioc egész esztendő által minden vasarnapra rendeltetett euangeliomból*. Detrekő és Rárbok, 1584. RMK I. 207.

²⁴ SYLVESTER János: *Gram(m)atica Hvgarolatina in usum pueroru(m)* . . . Sárvár, 1539. RMK I. 14.

²⁵ PÁZMÁNY Péter: *Felelet az Magiari Istvan Sarvari Praedicatornac, az Ország romlása okairul, irt köniüere* . . . Nagyszombat, 1603. RMK I. 385.

²⁶ RMK I. 15. Sándor: *Könyvesház*, p. 1., 1541, Újsziget.

²⁷ RMK II. 47.

²⁸ RMK I. 118. SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 6. 1575, Kolozsvár.

²⁹ RMK I. 236. SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 11., 1589, Vizsoly.

évvel korábbi évszámmal. Németh leírást, annotációt ad, hivatkozást közöl Ember Pál egyháztörténetére³⁰, s a helyes évszámot adja meg: 1590. Magyarai híres reformátori vitairata: *Az országban való sok romlásnak okairól*³¹ Sándornál 4 sort kapott, Pázmány Péternek a *Felelete*³² hármát, s a szerző neve „Pázmándi Gábor”. Németh mindkét mű részletes címléírása után másfél-másfél lapnyi bőszéges annotációban ismerteti a vitát — kivételesen nem a nyomdászattörténet szemszögéből (nem tudni, vajon a hitvita kedvéért, vagy — mindkét fél álláspontjának helyet adva — saját vallási türelmességének kinyilvánítása érdekében). Sándor 1653-ból közöl első ízben sárospataki nyomtatványt,³³ Németh tud az 1650-es nyomdaalapításról és az egyik, 1652-ben megjelent Comeniusról.³⁴ Sándor nem vette fel a *Váradai Bibliát*³⁵, Németh teljes címléírásával és a mű történetével számol be róla.

Németh maga is helyreigazítja Sándor néhány tévedését. Többek között tévedésnek tartja Sándornak a Csepregen nyomtatott *Új testamentum*ra vonatkozó adatát.³⁶ Ugyanúgy azt, hogy Sándor a Kolozsvárott nyomtatott műveket 1541—1546-ig vezeti vissza.³⁷ Közli, hogy Heltai *Száz fabulájának* német-újvári kiadása 1596-ban jelent meg, s nem 1593-ban, ahogyan Sándor írta.³⁸ Sándor *Könyvesházának* 245. lapján a sárospatakiak között szereplő Pataki István-művet³⁹ Németh kolozsvári kiadványnak tartja, majd megjegyzi, hogy Szepsi András munkája 1681-ben nem jelenhetett meg a pataki nyomdában.⁴⁰

Nézzük meg ezután munkájának felépítését. A könyvnyomtatás feltalálásáról és Hess András budai nyomdájáról szóló rövid — lényegében helytálló — bevezetés után évszázadonként felsorolja az ország nyomdahelyeit, s a nyomtatás meghonosításának, esetleges megszűnésének idejét.

Kortársainál és közvetlen elődeinél pontosabb képet ad a 16. század nyomdászataról. 27 nyomdahelyet jelöl meg, ebből 9 nyomdahelyre vonatkozó adata mai ismereteinknek felel meg, másik 9-nél egy-két évvel tér el a maitól. Nem tudott a 16. századi pozsonyi nyomtatásról, amelyről 1872-ben írtak először,⁴¹ de ma is vitatják, s az ugyancsak vitás kassai nyomdáról.⁴² Nem ismerte a 16.

³⁰ F. A. LAMPE [—EMBER PÁL]: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, 1728.

³¹ MAGYARI István: *Az Országokban való sok Romlásoknak okairól*... Sárvár, 1602, Manlius. RMK I. 379. SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 15.

³² SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 15. 1603, Nagyszombat.

³³ 1653: Medgyesi Pál: *Erdél's egész Mag'arnep eg' mas után, tsak hamar érkezett Harmas Jajja*... Sárospatak. RMK I. 873. Sándor: *Könyvesház*, p. 37.

³⁴ J. A. COMENIUS: *Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua*... Sárospatak, 1652. RMK I. 860.

³⁵ RMK I. 970.

³⁶ SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 14., a 16. századi é. n.-iek között: „Tsepreg. Új testamentom.”

³⁷ Németh p. 10. A Németh által vitatott művek Sándornál: „1541. Kolozsvár. Buda vára meg vételének a Török Bálint elfogatásának Históriaja. Ir. Tinódi Sebestyén.” p. 1. —, 1546. Kolozsvár. Mózes Öt könyve. 4. For. Heltai Gáspár.” p. 1.

³⁸ Németh p. 111. — RMK I. 285. Sándor *Könyvesház*, p. 12.

³⁹ S. PATAKI István: *Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége*... Kolozsvár 1681, Veresegyházi Sz. Mihály. RMK I. 1263.

⁴⁰ SZEPSI András: *Döghalál ellen Orvosság*... Sárospatak, 1662, Rozsnyai. RMK I. 998. SÁNDOR: *Könyvesház*, p. 56., 1681. évszámmal.

⁴¹ *Zwo warhafftige Neuzeitung*... Preßburgk, [15]94, Walo. (RMK II. 249) idézi RMNy 750. WELLNER Emil: *Die ersten deutschen Zeitungen*. Tübingen, 1872, (787.) c. munkáját, amely elsőnek említi a nyomtatványt.

⁴² HUSZÁR Gál: *Isteni dicséretetek és psalmusok*. [Kassa?] 1560, Huszár Gál. RMNy 160. (RMK I. 40).

század nyomdahelyei közül Szászsebest, Szászvárost és Vimpácot. Ide sorolta viszont Szervestyét. Nyilvántartja, némi kételkedéssel ugyan, Szegedet⁴³ és Világosvárat, melynek viszont logikus érveléssel bizonyítja Némethújvárral való azonosságát.⁴⁴ Nem tudott Huszár Gál debreceni és komjáti tevékenységéről és nem ismerte Hoffhalter Rafael 1665—66-os váradi működését, noha mindhárom város nyomdászataról beszámol. A debreceni nyomdászat kezdetét 1562-re teszi.⁴⁵ Nem ismétli meg azonban Wallaszky Pál és Miller Jakab Ferdinánd tévedéseit, akik Csepreget, Somorját és Lócsét a 16. századi nyomdahelyek közé sorolták, valamint Güssinget külön nyomdahelynek vélték. Németh már a helynévnel utal az azonosságra: „Német-Újvár (Gissing)”. Újsziget (Neanesos) és Sárvár azonosságát is kimutatja, ezeket Wallaszky még külön nyomdahelyként említette. Wallaszky még 1808-ban is külön helységeknek tartja Monyorókereket és Eberaut, s más-más nyomdásznak Manliust és Manuelt, Németh kimutatja, hogy a kettő egy és ugyanaz, s rámutat még, hogy Wallaszky Szécsényt közöl Sic helyett. Nem ismétli meg Wallaszky 1808. évi *Conspectus*ának tévedését, amely a temesvári nyomdaalapítást a 16. századra teszi. V. Kovács Sándor, Miller Jakab Ferdinánd nyomdászattörténetét hasonló módon ismertetve, többek között megemlíti a Miller-ből hiányzó nyomdahelyek között Abrudbányát, melyről 1876-ban, s Magyaróvárt, melyről 1855-ben jelent meg 16. századi nyomdászatról szóló közlemény. Németh János azonban nemcsak a két helységet, de máig elsőnek ismert kiadványaik, az abrudbányai Balassa-komédia,⁴⁶ illetve az óvári Huszár Gál-féle prédikációs kötet⁴⁷ leírását is közléstesi!

Kevesebb részlettel fárasztandó olvasóinkat, így alakul a 17. század összefoglalása: Wallaszky 24 nyomdahelyről ad számot (ebből 20 a helyes adat), 1808-ban ezeket még Bukarest, Targovistye és Jasi hozzásorolásával bővíti. Miller Jakab Ferdinánd 23 nyomdahelyről tud, melyből 19 bizonyul helytállóknak. Németh 26 nyomdáról ad hírt, melyből Udvarhely kétséges, Zágrábot pedig nem soroljuk a magyar nyomdátörténetbe. Lorétom, Szenice és Tejfalu nyomdászataról a három szerző közül egyik sem tud.

A 18. századból Wallaszky 23 nyomda létezését örökítette meg, majd 1808-ban 38-ra bővítette listáját. (E számokban néhány havasalföldi, moldvai és horvát-szlavonországi nyomdahely is benne van.) Miller Jakab Ferdinánd 34 nyomdahelyről ad számot, ebből 7 nyomdaváros adatai felől azonban maga is kétségeket támaszt. Németh János a századból 18 továbbélő és 27 újonnan keletkezett, összesen 45 nyomdát ismertet. Ez még a horvátországiak levonása után is 43 tétel, s így az addig legteljesebb felsorolás. Végül még négy új, a 19. század elején keletkezett nyomda, illetve nyomdahely beiktatásával gazdagítja a névsort.

Ezekután időrendi áttekintés következik arról a 72 helységről, ahol 1473

⁴³ Németh, p. 47. Ember Pál (kiad. Lampe) és Horányi megállapításait idézi.

⁴⁴ Németh, pp. 167—169.

⁴⁵ [MELIUS JUHÁSZ Péter:] *Confessio catholica . . . Debrecen (1562)* [Huszár Gál]. „Est primum Debrecinensis Typographiae Specimen” — írja Németh, p. 75.

⁴⁶ *Comœdia, Balassi Mennihart arultatarul . . . Abrudbánya (1569)* [Karádi Pál]. RMK. I. 70. Németh, p. 31. V. ö. RMNy 260. Idézi Beöthy Zsolt cikkét, *Századok* 1876. pp. 191—208. és 261—295., amely először tárgyalta részletesen a művet.

⁴⁷ [HUSZÁR GÁL:] *Az Vr Iesus Christusnak szent Vachorairol . . . valo predicacioc.* Magyaróvár, 1558 [Huszár Gál]. RMK I. 36. Németh, p. 106. L. Sándor: *Sokféle* V. pp. 186—187; Sándor: *Könyvesház*, p. 2; Kemény József, *Új Magyar Múzeum*, 1855. I. p. 113.

óta nyomda volt. Majd 232 nyomdász nevét, működési helyét és idejét foglalja rendszerbe, Hess Andrásról a mű megjelenésének idejéig.

A külföldön működött magyar nyomdászok közül 9 nevet, s némely kiadványukat sorolja fel. Mint forrásra, a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamának I. kötetében megjelent cikkekre hivatkozik. A cikket Boldogréti Víg László írói álnéven Horvát István írta.⁴⁸ A szerző G. W. Panzer *Annales Typographici* (Nürnberg, 1793—1803) c. munkája nyomán sorolja fel a külföldi magyarországi származású nyomdászokat és kiadványaikat. Németh ismertetéséből Thomas Septemcastrensis, Andreas de Corona, Petrus Ungarus, Martinus Burciensis de Szeidlino és Jacobus Lucius idesorolását Fitz nyomdászat-története is igazolta. Bernardus de Dacia, Simon de Gara és Rafaynus Ungarus magyarországi származását napjainkig sem sikerült bizonyítani, de megcáfolni sem. Ismereteink viszont néhány névvel bővültek.

A névsort az idősebb Trattner János Tamás zárja, aki Gyimótfalván született és Bécsben lett a híres Trattner-ház alapítója. Németh elismerő méltatásából itt is kicsendül a neves nyomdászcsalád iránti vonzalma és tisztelete.

A budai könyvkereskedőknek Németh kevés helyet szentel, s mindössze Theobaldus Feger, Joannes Paep és Urbanus Kaym működéséről tesz említést. Wallaszky és bizonyára az ő nyomán Miller Jakab Ferdinánd további háromról emlékeznek meg: Michael Prischwicz, Stephanus Heckel és egy „Georgius” nevééről, aki alatt valószínűleg Georgius Gryneus értendő. Horvát István, ugyancsak álnéven, a magyarországi „könyvárosok”-ról is számot adott a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évfolyamában.⁴⁹ Panzer feljegyzéseit a „Pesti Fő Oskola” és a Nemzeti Múzeum könyvtárának adataival is gazdagítva, tíz olyan könyvkereskedő tevékenységét jegyzi fel, akiket ma is számon tartunk. Németh, úgy látszik, nem kívánt élni a Horvát által már feldolgozott adatokkal.

A bevezető összefoglaló fejezetek után a mű legterjedelmesebb része, 72 nyomdahely ismertetése következik kerekken kilenc ívnyi terjedelemben. Az egyes nyomdahelyeken elsorolja a nyomdák keletkezéséről, a nyomdászokról és tevékenységükről összegyűjtött adatait, majd állításainak elsőrendű bizonyítékaul felsorakoztatja az adott helyen megjelent művek leírását.

Kifejtettük, hogy Németh elsőrendű nyomdászat-történeti forrásai maguk a nyomtatványok, s ezért számára a bibliográfia elsősorban érv és dokumentum. További forrásai azok az irodalomtörténeti, bibliográfiai előzmények és könyvtári katalógusok, amelyekről már szóltunk. A részletes nyomdászat-történeti részből azonban meggyőződhetünk, hogy Németh apparátusában a kor valamennyi egyéb, a témához fűződő forrásmunkája megtalálható.

Nyilvánvaló, hogy támaszkodnia kellett korának történeti munkáira. Így többször idézi Ember Pálnak Lampe által kiadott *Historia Ecclesiae Reformatae* (Utrecht 1728.) c. művét. Ember Pál szerint ismerteti a *Hercegszöllösi Kánonok* — első ismert pápai nyomtatványunk — kiadásának történetét.⁵⁰ Lampe

⁴⁸ BOLDGRÉTI VÍG László [HORVÁT István]: *Néhány Magyar és Erdély országi születésű külföldi könyvnyomtatókról a XV. században*. Tudományos Gyűjtemény 1817. I. kötet, pp. 71—77.

⁴⁹ B. V. L. [HORVÁT István]: *Magyar országi könyvárosok a XV. század végéről és a XVI. század kezdetéből*. U. ott VI. kötet, pp. 67—83.

⁵⁰ *Az alsó és felső Baronyaban valo ecclesiaknac articvlvsi . . .* (Pápa, 1577, Huszár Dávid). RMNy 393. (RMK I. 136). U. ennek latin kiadása: *Articuli consensvs Christianarum . . .* (Pápa, 1577, Huszár Dávid). RMNy 394. (RMK II. 141).

megállapításait összeveti Benkő József *Transsilvaniajával* (Bécs 1777—1778), Erdély történetének e kitűnő művével, s a két mű alapján rögzít nyomdászatunk két nagy alakjára: Szenci Kertész Ábrahámra és Tótfalusi Kis Miklóstra vonatkozó fontos adatokat. Miután Ember Pál 1700 körül írhatta művét, a legkorábbi források egyike, amely Szenci Kertész betűit Hollandiából származtatja. A Kis Miklóstra vonatkozó adatokat ugyan a *Mentség* is magában foglalta, de mivel az alig volt hozzáférhető, Ember Pál fontos missziót teljesített, amikor megőrizte és átörököltette a nagy betűmetsző és tipográfus életére, működésére vonatkozó történeti jelentőségű feljegyzéseit. Benkő nyomán jegyzi fel Páldi Székely Istvánnak, Tótfalusi egyik kitűnő kolozsvári utódának érdemét a balázsfalvi latin és román nyelvű nyomtatás megteremtése terén. Huszár Gál életrajzi adatainak megállapításához többek között Katona István *Historia critica regum Hungariae* (1779—1817)⁵¹ c. művét, történelmünknek mai napig alapvető forrásmunkáját veszi igénybe. Katona forrása ez esetben Verancsics István püspöknek egy levele, míg egy másik Verancsics-levelel, melyeket szintén Katona őrzött meg, s Németh felhasznál, Honterus Jánosra vonatkozó értékes életrajzi és könyvtörténeti adalékokat továbbít az utóknak. Katona más munkáját is igénybe veszi⁵². Neanesos-Újsziget és Sárvár azonosításához tudományos történetírásunk megalapítóját, Pray Györgyöt hívja segítségül (*Epistolae procerum regni Hungariae*, Bécs 1805). Pray nyomán ismerteti Telegdi nagyszombati nyomdájának 1584. évi privilégiumát, melyben I. Rudolf megtiltja mindazon nyomdák működését, melyek a király tudta és beleegyezése nélkül működtek. Használja még Seivert János⁵³, Kovachich Márton György⁵⁴ műveit, Michael Denis bécsi szerző *Buchdruckergeschichte Wiens bis 1560* (1782) című munkáját. Kazinczy új kiadása szerint tanulmányozza Sylvester grammatikáját.⁵⁵

Régi kortárs forrásig ritkán nyúl vissza. Ilyen eset, amikor Hoffhalter Rafael 1567. évi haláláról szólva Schesaeus Keresztélyt idézi.⁵⁶ Ezért azonban nem érdemel elmarasztalást: Némethtől, a hazai tudomány akkori állása és a kutatás lehetőségei szerint az ősi, eredeti források megközelítését várni képtelenség volna. Másrészt, szüksége sem volt rá: amit maga elé tűzött, ahhoz az alapvető irodalomtörténeti, történeti művek már rendelkezésre állottak. Ítéloképességét dicséri, hogy a művek legjavához fordult: olyanokhoz, melyeket mai tudományunk is megbecsül és nem nélkülözhet. Igaz, hogy e művek minden tudós szerzőt joggal inspirálhattak is: elég, ha Katona *Historia criticájának* 42 kötetes lenyűgöző adattömegére gondolunk!

Érdeme, hogy forrásait igyekszik egybevetni az elérhető könyvekkel és egyéb ismereteivel: ennek köszönhető nem egy esetben, hogy régebbi keletű, több szerző művében is szerepelt téves hiedelmeket sikerült megcáfolnia és helyes következtetéseket levonnia. Kritikai módszere azonban nem elég következetes és nem terjed ki valamennyi forrásadat felülvizsgálatára. Ezért szűrőjén kétes

⁵¹ 1—42. kötet, Pest, Pozsony, Kassa, Buda, Kolozsvár, Vác, Kalocsa.

⁵² KATONA István: *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. Kalocsa, 1800.

⁵³ SEIVERT János: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pozsony, 1785.

⁵⁴ KOVACHICH Márton György: *Scriptorum rerum Hungaricarum minores hactenus inediti*, Buda, 1798.

⁵⁵ KAZINCZY Ferenc: *Magyar régiségek és ritkaságok I.* Pest, 1808.

⁵⁶ SCHESAEUS Keresztély: *Chronologia historica Pannoniae ad Rudolphum II.* Frankfurt, 1596.

adatok is átcsúsznak, amikor ébersége lanyhul, bizonyos szerzők tekintélyének enged — vagy ismeretei bizonyulnak a megítéléshez elégtelennek. Felülvizsgálat nélkül másolja Seivert, Horányi, Sándor néhány olyan tételét, amelyek tévesnek bizonyultak. Sajnos, nem jegyezte fel művében, hogy melyek azok a könyvek, amelyeket látott, s melyek azok, amelyeknek címléírását másoktól vette át, mert ha e hiányt pótolja, néhány máig megfejtetlen könyvészeti kérdés megoldásához is hozzájárulhatott volna.

Németh tehát elsőnek az általa is felsorolt, leírt könyvekre alapít, másodsor bibliográfiai forrásaira. Harmadik forrása a történetírás, negyedik pedig a könyvekből elleshető nyomdászattörténeti adatok, melyek a címlapon vagy a tipográfusi előszavakban, az ajánlásokban, a hibaigazítóknban, általában a könyv *perifériáin* megbújnak.

Így derít fényt a nyomda alapítására és működési idejére, a nyomdász személyére és pályafutására, nyomdász és szerző, nyomdász és mecénás kapcsolataira, a nyomda és a hatalom, az engedély, a kiváltság és a tilalom viszonyaira.

Tehetett-e többet? Úgy vélem, ha saját korához és lehetőségeihez mérjük: nem! Nem, mert a nyomdatörténet módszeres feltárásához szükséges források: iratanyagok, levéltárak, ha egyáltalán léteztek, kutató számára hozzáférhetetlenek voltak. Tegyük hozzá: a történeti kutatás módszerei a 19. század végéig sem terjedtek el a nyomdászattörténetben, s máig sem nagy az olyan művek száma, melyeknek e tárgyú adatai levéltári dokumentumok átfogó elemzésén alapulnak. Másodsor: a nyomtatványok és nyomdák szabatos meghatározására irányuló típus- és tipográfiai vizsgálatok módszere is csak századunkban alakult ki és fejlődése ma sem tekinthető befejezettnek. Harmadszor: a könyvtárügy és bibliográfia fejlettsége akkori fokán könyvanyagot áttekinteni — egy-egy nyomda termékeit teljesszűrésűen feldolgozni — nem lehetett. Így a nyomda működésének képe is esetleges: hol teljesebb, hol hiányosabb volt.

19. századi nyomdászattörténetünkben kevés a magas színvonalú, maradó értékű mű. (Hasonló bírálat érheti a 20. században megjelent művek egy részét is.) Bizonyos, hogy e hiányosságok egy része a szerzők személyes adottságaira vezethető vissza, más része azonban az itt felsorolt objektív körülményekben leli magyarázatát. Ezért fel kell mentenünk Németh Jánost Fitz József vádjá alól, amely szerint „a 19. század végéig kiadott magyar nyomdászattörténeteknek s ezek fogyatékoságának Németh a forrása”. A tárgyi körülmények ugyanis egyformán voltak kedvezők, illetve kedvezőtlenek Németh és utódai számára — ami pedig a személyes tevékenységet illeti, láttuk, hogy Németh megtette, amit adottságai között az ember és a szakember megtehet. Hogy mások — jóval utána és már kedvezőbb körülmények között — még ennyre sem jutottak, azt nem Németh fogyatékoságainak, hanem saját maguknak köszönhetik.

Nem tudjuk, milyen volt Németh munkájának fogadtatása. Úgy tűnik, visszhangtalan maradt, hiszen hasonló kísérlettel, amely a magyar nyomdászattörténetet rendszerbe foglalná, s melyet így Némethéhez lehetne hasonlítani, a 19. század folyamán lényegében nem találkozunk. Műve nem volt bibliográfia — ezért a bibliográfusok mellőzték. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában* mindössze néhány hivatkozást találunk rá (Beythe István 1582. évi Manlius által nyomtatott „világosvári” könyvénel igazolja Németh álláspontját arról,

hogy a nyomtatás helye Németújvár;⁵⁷ a „*Lelki paradicsom*”⁵⁸ udvarhelyi nyomtatását többek között Németh tévedésének tartja; Kyrmesser 1585. évi galgóczi *Confessio*ját nem ismeri,⁵⁹ a művet többen — köztük Németh — felsorolták, a hallei magyar könyvtárban levő példányát csak 1941-ben találták meg és ismertették). Szabó Károly valószínűleg csak egyes esetekben használta Németh munkáját, hiszen előszavában, ahol Czvittingertől Sándorig számot ad azokról a magyar irodalomtörténészekről és bibliográfusokról, akikre támaszkodott, Németh János nevét nem tünteti fel. Napjainkban a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* szerkesztésekor Németh munkája mint forrás, már szóba sem került.

Latin nyelven íródott, így kezelése is nehezkesebb, s vált a latinitás hanyatlásával mind kényelmetlenebbé.

Az irodalomtörténészek — miután a legilletékesebbeknek, a bibliográfusoknak nem kellett — nem tartották számon. A nyomdászattörténetet főként nyomdászok, vagy a nyomdaiparban érdekelt szerzők művelték, a szerzők előtt azonban főként más ideálok lebegtek. Ballagi Aladár⁶⁰ a szabadságészméket, Novák László⁶¹ a nyomdászat dicséretét tűzte zászlajára; az adatok szorgalmas összegyűjtésén, megvizsgálásán, az analízisen és szintézisen alapuló, rendszerző aprómunkát senki sem méltányolta és nem is vállalta.

Ma sincs rendszeres magyar nyomdászattörténetünk, hiszen Fitz József műve befejezetlen maradt. Így, ha másként nem, szenteljünk némi figyelmet Németh János művének azért, hogy közel 160 év múltával folytatásra váró kísérletként kezdeményezésre serkentsen.

*

Németh János művét a magyar nyomdászattörténetben kíséreltük meg elhelyezni. Ahogyan szerzőjének sem tulajdonítottunk bibliográfusi szándékokat, magunk sem törekedtünk bibliográfiai hagyatékának méltatására. Mégis, szükségesnek tartottuk vizsgálódásunkat kiterjeszteni az általa számba vett nyomtatványokra: nevezetesen arra, vajon az általa felvetett kérdéseket megoldotta-e időközben a hazai bibliográfia, vagy rejteget-e műve olyan adatokat, amelyek mai ismereteinket is bővíthetik.

Tanszéki kutatócsoportunk tagja, Deseő Edit feldolgozta Németh címléírásait. A Németh által leírt 573-féle nyomtatvány zömét sikerült Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára*, a Petrik-féle bibliográfia, s annak megjelent vagy előkészületben levő pótlásai, valamint a *Régi Magyarországi Nyomtatványok I.* szerint azonosítani. Egy kisebb részük a nemzeti bibliográfiákban nem szerepel ugyan, de a leghasználatosabb monográfiákban megtalálható, ezért ismertnek tekinthető. A Németh által leírt horvát-szlavonországi nyomtatványokat figyelmen kívül hagytuk. Mindezek után 13 nyomtatvány maradt hátra, amelyek bibliográfiai feldolgozását nem sikerült megtalálni, s melyeket — ha csak

⁵⁷ BEYTHE István: *Köröztyeni tudomannak revid summaya* . . . Világosvár, 1582, Manlius. RMK I. 199.

⁵⁸ *Lelki paradicsom, Mely Sok-féle Lelki Kertekből, össze-szedettetett taplalo gyümölcs-fakkal* . . . H. n. 1700. RMK I. 1572.

⁵⁹ KYRMEZER, Pavel: *Confessio fidei et doctrinae de vera aeterna deitate Domini* . . . (Galgóc), 1585, Manskovits. RMNy 562. (RMK II. 185.)

⁶⁰ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történeti fejlődése 1472—1877*. Budapest, 1878.

⁶¹ NOVÁK László: *A nyomdászat története I—VII.* (Grafikai Művészetek Könyvtára VII—XIII.) Budapest, 1927—1929.

valamely bibliográfiai munkában való, de általunk fel nem ismert szereplése be nem bizonyosodik — olyan nyomtatványoknak kell tekinteni, amelyekkel Németh János gazdagította a magyar bibliográfiát. További kallódásukat megelőzendő, az alábbiakban közreadjuk a 13 tétel címléírását, betű szerint idézve Németh munkájából. A címléírások élén a Németh János beosztása szerinti nyomdahelyeket tüntettük fel.

* * *

BUDA. Assertiones ex Universa Philosophia in Alma Archi Episcopali Soc. des Aca-dem. Budensi 1764. publice propugnavit Erudit. D. Joseph. Knak. Budaë, typis Leopoldi Francisci Landerer in 8-vo.

SZEBEN. Ars Joannis Gymnas. Cibun. A. C. Profess. — Agri Sabesiensis et locorum Confin. etc. Topographia Mineralogica. Dissertatio, quam pro loco inter Professores Gymn. Cibun. A. C. obtinendo etc. publice defendet. Cibinii Typis Joan. Barthii 1801. in 4-to pag. 23.

BRASSÓ. Apologia Reformationis anno 1543. conscripta, et in Comitii Isabellae Reginae oblata. [Nem állapítható meg, hogy az utalás kéziratra vagy nyomtatványra vonatkozik-e.]

GYÓR. Carmen Mich. Anton. Painther etc. Jaurini 1806. Typis Josephi Streibig.

ÚJVIDEK. Juventus Paedagogii Neoplantensis Ordine meritorum Semestri Secundo in Classes relata Anno M.DCCCVII. Neoplantae typis Joannis Jankovits Typographi, et Bibliopolae in 4-to.

BESZTERCEBÁNYA. Benedikt Dominik Dom. Custoden zu Neusohl — Predigt vom heiligen Messopfer bey Gelegenheit der Primizfeyer des etc. Felix Freyherrn von Gerliczy, gehalten den 7. October 1804. zu Schemnitz. Neusohl bey Joh. Stephani in 4. pag. 14.

PEST. Assertiones ex Universa Theologia, quas consensu Inclytae Facultatis Theologicae in Regis Scientiarum Universitate Pestensi pro consequenda e Theologica Doctoratus Laurea publice propugnandas suscepit Ladislaus Vass in Lyceo Episcopali Sabariensi Historiae Ecclesiasticae, et Literariae Theologiae, Patrologiae et Institutionum Theologiarum Professor, V. Consistorii Episcopalis Assessor. Mense Augusto, Anno 1813. Pestini typis Matthiae Trattner in 8-vo.

POZSONY. Téli és Nyári Könyvtár. 17. Dar. A' Fösvény Ángy, vagy Amalia és Albert. Posenban és Pesten Fűskuti Landerer Mihály Betűível és költségével 1807. in 8-vo.

SELMECBÁNYA. Orationes Pii VI. P. M. in usum Juventutis Scholasticae, et aliorum fidelium per Presbyterum Scholarum Piarum ex Slavonico in Latinum transpositae. Editio altera Schemnicii Typis F. I. Sulzer 1804 in 16. pag. 96.

SOPRON. Bet- und Bussandacht, so wegen des an. 1673. den 28. Junii zu Oedenburg entstandenen Erdbebens begangen ist worden. Oedenburg, in 8-vo fol. 8.

Ebhardt Christoph. Apotheker in Oedenburg — Ueber das frühzeitige Absterben der Jungfrau Maria Elisabetha Neustädterin zu Tyrnau 1725. (Trauergedicht) Oedenburg in 4 to fol. 8.

TEMESVÁR. Elegia, qua etc. Ladislao Nagy de Peretsen I. Comitatus Aradiensis jurato Adessori, ac moeniorum Musarum Cultori, in I. Ducalis Societatis Eruditorum Jenensis membrum nuperadlecto gratulatur Vates Cituanus T. P. Temesvarini typis Jac. Jos. Jonas 1804. in 4. fol. 5.

NAGYSZOMBAT. Emmanuelis Alvari Principia etc. Tyrnaviae Typis Academicis per Georg. Andr. Roden an. 1713 in 8-vo.

GYÖRGY HAIMAN

L'histoire de l'imprimerie de János Németh (1818)

János Németh (1778—1848), prêtre catholique romain, était, de 1803 à 1817, le professeur d'histoire et d'enseignement religieux du lycée royal de Szombathely. Il a publié dans la revue *Tudományos Gyűjtemény* (Recueil Scientifique) quelques articles du domaine de l'histoire de la civilisation et de l'histoire du livre, puis, en 1818, il a publié à Pest l'histoire des presses de Hongrie, sous le titre de *Memoria Typographiarum inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transylvaniae*. Cet ouvrage de langue latine est tombé dans l'oubli: cet article attire l'attention sur cet ouvrage et désigne sa place dans l'histoire de la presse hongroise.

Après une courte introduction sur l'utilisation de la typographie et sur la presse d'András Hess à Buda, il énumère, de siècle en siècle, les lieux d'imprimerie de la Hongrie et la date du commencement et de la cessation éventuelle de leur travail. Il donne une vue d'ensemble chronologique, à partir de 1473, sur 232 imprimeurs de 72 lieux d'imprimerie. Puis, dans une étendue de 9 feuilles, il analyse en détail l'activité des imprimeurs de ces 72 lieux d'imprimerie, et il publie un choix bibliographique des livres qu'ils ont produits.

L'ouvrage de János Németh, si l'on le compare aux essais d'histoire de l'imprimerie qui l'ont précédé, soutient l'épreuve. Il contient plus de données et des données plus précises que Pál Wallaszky en 1785 et 1808 et que Jakab Ferdinánd Miller en 1788. Avec sa solidité de bibliographe, il surpasse, sous certains aspects, István Sándor qui a publié la première bibliographie nationale, en 1803. Il utilise les meilleures sources de son époque, et, dans son introduction, il énonce qu'à la description des livres, il suit la méthode de l'autopsie. Ses fautes proviennent du fait que, quelquefois, en suivant des sources incontrôlées et cédant à l'autorité de certains auteurs, il répète leurs données non authentiques aussi.

Mais l'ouvrage de János Németh n'est pas une bibliographie, et il l'est d'autant moins que le nombre de ses titres ne fait même pas la sixième partie de la bibliographie de Sándor, mentionnée ci-dessus. Pour Németh, les titres ne sont que les sources et les preuves des données de l'histoire de l'imprimerie, et ils servent à jeter un coup d'oeil dans l'histoire de la publication. Pourtant, on peut lire treize titres à la fin de cet article, qu'on n'a pas retrouvés, au cours de l'élaboration, dans les autres bibliographies hongroises.

Dans le domaine de l'histoire de l'imprimerie, l'ouvrage de Németh est un essai respectable qui mérite d'être sorti de l'oubli.